

ДАВНЯ І НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477)«17»(=411.16)

І. Я. Дзира

ЄВРЕЇ У СКЛАДІ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО СЕРЕДИНИ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається участь єврейського етнічного елементу в процесі комплектування Війська Запорозького Низового доби Нової Січі. На підставі аналізу джерельного матеріалу, зокрема відомостей історичної антропонімії, автор спробував встановити приблизну кількість євреїв у січовому товаристві. На відміну від християн, мусульмани та іудеї під час урочистого хрещення, яке було обов'язковою умовою їхнього вступу до Запорозького Війська, отримували ще й церковно-календарні імена, що набували адміністративно-правової чинності. Через це євреї-запорожці не використовували гебрейську антропонімію, а носили виключно українські імена та прізвищеві назви. З погляду антропонімії може заслуговувати на увагу особова назва Перехрист (Перехрест), яка, у першу чергу, вказує на релігійну, а не на етнічну належність. Щоправда історичний контекст дає документальне підтвердження ідентифікації за її допомогою саме євреїв. Дане найменування зустрічається в Реєстрі Війська Запорозького Низового 1756 р. 24 рази, що становить приблизно 0,18% від загальної кількості іменований. Також у статті з'ясовано обставини появи осіб єврейської національності на Запоріжжі. Як і всі інші члени військового колективу, вони регулярно брали участь у походах та бойових діях, виконували сторожову службу й займалися розвідувальною діяльністю. За видатні організаційні здібності, досвід, а також виявлену особисту хоробрість євреї мали змогу отримати керівні посади у війську. Автор також охарактеризував їхню участь у господарському житті Запоріжжя. Окремо простежується адаптація відставних євреїв-запорожців до нових умов проживання на Лівобережжі та Слобожанщині. Через стійкі релігійні, етнокультурні та соціальні бар'єри, які відокремлювали єврейські громади від решти населення Речі Посполитої, а також історичну пам'ять про події доби Національної революції 1648–1676 рр. чисельність євреїв у Війську Запорозькому Низовому була дуже невеликою й не перевищувала 0,2%. Загалом, незважаючи на відсутність дискримінації на етнічному ґрунті, обов'язкове охрещення та перебування у специфічних умовах самоврядної спільноти воїнів-промисловиків неминуче мали призвести до втрати національної ідентичності та уніфікації культурного обліку в українському оточенні.

Ключові слова: євреї, запорожці, Військо Запорозьке Низове, прізвищева назва, реєстр.

Незважаючи на те, що у ХVІІІ ст. запорозьке козацтво вже було цілком сформованим становим козацьким військом, при його комплектуванні не існувало якихось соціальних чи національних бар'єрів.

нальних обмежень. Лише у випадку, якщо бажаючий стати запорожцем не був православним, він був зобов'язаний добровільно прийняти православну віру. Природно, що поповнення Війська Запорозького Низового здійснювалося передусім за рахунок українського поспільства з теренів Російської імперії та Речі Посполитої. Та водночас вироблені козацькою громадою демократичні традиції відкривали вільний доступ на Січ іноземцям та іновірцям. «Говорят, при том, запорожские старшины, – повідомляв урядові кола автор складеної у 1768–1774 рр. доповідної записки, – что у них в войске есть разного рода иностранные люди и наполняют его со всех сторон; но однакоже великого бы им труда стоило, если б они во всей своей земле отыскали несколько человек прибегающих к ним иногда армян, греков и жидов; да могут и хвалятся, что через нынешнюю войну, ниже Старого Кодака, у Днепра, населили село волохов, а впрочем, как сами, а не старшины, так и все их казаки населившиеся, есть природные российского престола, а некоторые, но весьма малая часть есть в числе оных из польской Украины» [12, с.10]. Та попри таке свідчення офіційного документа, вивчення ролі єврейського етнічного елемента становить значний інтерес не лише з точки зору особливостей комплектування Війська Запорозького Низового. Воно також дасть змогу пролити додаткове світло на явище прозелітизму, що було одним з виявів впливу глобалізаційних процесів на єврейські громади Речі Посполитої протягом XVIII ст. I, нарешті, дослідження цієї проблеми дозволить наблизитися до подолання негативних традиційних стереотипів, якими сповнена складна й суперечлива історія українсько-єврейських взаємин.

Виникнення певного наукового інтересу в історіографії до питання перебування євреїв у Війську Запорозькому Низовому припадає на кінець XIX – початок XX ст. У цей період історики час від часу обмежувались публікацією окремих джерельних матеріалів. І лише в 1934 р. з'являється перша ґрунтовна розвідка С.Я. Борового «Євреи в Запорожской Сечи (По материалам сечевого архива)» [6, с.141–190], що була структурним підрозділом докторської дисертації «Исследования по истории евреев на Украине 16–18 вв.». Авторіві вдалося зібрати біографічні відомості про вісьмох запорожців єврейського походження, причому інформація про п'ятого з них була розшукана серед неопублікованих архівних матеріалів. Щоправда перебування на Січі Моісея Горлинського становило короточасний епізод його сповненого різноманітних пригод бурхливого життєвого шляху. Як особистий перекладач прусського генерала, відрядженого до Криму Фрідріхом Великим з метою втягнути ханство у Семилітню війну на боці Пруссії проти Росії, Моісей Горлинський не зміг залишитися на Запоріжжі, а був відправлений до Києва для надання свідчень. Розглядаючи питання українсько-єврейських взаємин передусім у соціально-економічному аспекті, С.Я. Боровой значну увагу приділяє торговельно-фінансовій діяльності євреїв у межах Волинностей Війська Запорозького Низового. На жаль, через роз-

почату в післявоєнні роки кампанію по «боротьбі з безрідним космополітизмом» та продовження переслідування «українських буржуазних націоналістів» значні напрацювання С.Я. Борового не знайшли продуктивного продовження в радянській історіографії.

Наступним етапом у розширенні джерельної бази та формуванні комплексного підходу до вивчення даного питання стала стаття «Євреї-козаки» Ю.А. Мицика [15, с.72–76]. Окремі цікаві факти про участь охрещених євреїв у релігійному житті Запорозьких Вольностей можна почерпнути із праці І.І. Лимана [14, с.8].

Метою запропонованої статті є з'ясувати особливості комплектування Війська Запорозького Низового у XVIII ст. особами єврейської національності. Її досягнення передбачає розв'язання таких завдань: спробувати встановити хоча б приблизну кількість євреїв, визначити обставини появи їх на Січі, охарактеризувати специфіку військового та економічного укладу життя, а також висвітлити адаптацію відставних євреїв-запорожців до нової дійсності.

Джерелами дослідження стали передусім опубліковані п'ять томів Архіву Коша Нової Запорозької Січі (далі АKNЗС – І.Д.) та деякі інші тогочасні офіційні документи.

Умови історичного розвитку запорозького козацтва достатньо рано породили значне число козацько-єврейських контактів – військових, соціальних, торговельних. Подібна ситуація неминуче повинна була призвести до появи якоїсь кількості євреїв на Запоріжжі. Однак довести дійсне перебування на Січі представників цього етносу – завдання надзвичайно складне, а іноді й неможливе, так уривчасті й розрізнені наші джерела. Особливо, коли це стосується ранніх етапів історії запорозького козацтва [15, с.72–73]. Дещо кращою виглядає ситуація щодо 1734–1775 рр. Адже внаслідок діяльності Коша Нової Запорозької Січі утворився унікальний архів, значна частина якого зберіглася до наших днів. Матеріали АKNЗС у загальних рисах дозволяють простежити процес комплектування січового товариства, зокрема й за рахунок представників єврейського етносу. Особливо цікавими з цього погляду є атестати та протоколи допитів, що містять інформацію про походження, родину, службову кар'єру тієї чи іншої особи. На жаль, лише в атестатах Василя Перехриста, Василя Павлова Перехриста, Семена Чернявського та Степана Заведовського вказується національність особи, якій видається документ. Хоч на сторінках I тому АKNЗС під № 363 і фігурує «Атестат козака Мінського куреня, єврея Дем'яна Перехриста», проте в самому тексті джерела відсутні прямі вказівки на етнічне коріння вищезгаданого запорожця. Про своє єврейське походження зізналися під час допитів Іван Перехрист і Моїсей Горлинський. Джерела також повідомляють про «єврейську породу» Івана Ковалевського й похресника кошового отамана Петра Калнишевського Якова Крижановського. Як бачимо, документальні матеріали із запорозької персоналіки надзвичайно рідко радують дослідника, а їх пошуки вимагають виснажливої праці.

Відомо, що для вивчення міграційних рухів, колонізаційних процесів і міжетнічних контактів цінний матеріал нерідко може запропонувати антропонімія. Однак, у даному випадку ми зустрічаємося з іще більшими труднощами, що не дають можливості оперувати переконливими конкретними фактами про кількість євреїв у лавах Війська Запорозького Низового. Справа в тому, що за давньою традицією прийнятий до січового товариства повинен був прибрати собі нове прізвище, під яким його записували до реєстрів. «Эта перемена фамилии, – пояснює Д.І. Яворницький, – делалась в виду того, чтобы скрыть прошлое новопоступившего в Сичь: часто на запрос русского или польского правительства, нет ли в Сичи какого-нибудь Иванова или Войновича, запорожский Кош отвечал, что таких лиц в Сичи нет, а есть Задержихвист или Загубы-колесо, поступившие в число козаков приблизительно в то время, о котором спрашивали московские или польские люди» [16, с.148]. На відміну від християн, мусульмани та іудеї під час урочистого хрещення, яке було обов'язковою умовою їхнього прийому до Запорозького Війська, отримували ще й церковно-календарні імена, що набували адміністративно-правової чинності. Через це євреї-запорожці не могли використовувати гебрейську антропонімію, а носили виключно українські імена та прізвищеві назви. Більше того, у Реєстрі Війська Запорозького Низового 1756 р. (далі РВЗН – І. Д.), що містить 13085 іменувань, і в додатках до нього нам не вдалося виявити відетнонімних антропонімів, які бодай теоретично дозволили б трактувати названих ними осіб як євреїв. Йдеться про особові назви типу *Жидовець, Жидовкин, Жидовчин, Жидченко, Зраїтель*, які зустрічаються на сторінках Реєстру Війська Запорозького 1649 р. Щоправда, на думку М.О. Демчук, перші чотири антропоніми утворені не від етноніма, а від слов'янського автохтонного імені типу *Жидеборъ, Жидиславъ* тощо [9, с.59, 74].

З погляду антропонімії на нашу увагу може заслуговувати особова назва *Перехрист (Перехрест)*, яка, в першу чергу, вказувала на релігійну, а не етнічну належність. Адже тоді *перехрестом* могли називати наверненого у християнство іновірця будь-якої національності, а не лише єврея, котрий раніше сповідував іудаїзм (пор. *перехрест* «выкрест» [8, с.1252]). Щоправда історичний контекст, зокрема АKNЗС та генеалогія старшинських родів Магеровських-Перехрестів і Перехрестів-Осиповичів, дає документальне підтвердження ідентифікації за допомогою цього іменування саме євреїв. «Прозваніє» *Перехристъ (Перехрист, Перехрисътъ)* зустрічається в РВЗН 1756 р. 24 рази, що становить приблизно 0,18% від загальної кількості зареєстрованих: *Андрій П.* (Переяславський курінь), *Василь П.* (Кушівський к., Полтавський к.), *Грицько П.* (Кушівський к.), *Давидъ П.* (Рогівський к.), *Дмитро П.* (Тимошівський к.), *Іванъ (Іванъ) П.* (Ведмедівський к., Величківський к., Івонівський к., Крилівський к., Мінський к., Платнірівський к.), *Матейъ П.* (Ведмедівський к.), *Микола П.* (Переяславський к., Сергіївський к.),

Петро П. Рогівський к.), *Прокълъ П.* (Кушівський к.), *Сєргій П.* (Ведмедівський к.), *Степанъ П.* (двічі в Канівському курені), *Тимъшъ П.* (Кушівський к.), *Тишко П.* (Мінський к.), *Фєдоръ П.* (Пластунівський к.), *Яков П.* (Васюринський к.). Крім того, в РВЗН та додатках до нього не значиться козак Джерелівського куреня Семен Перехрист, котрий прибув на Січ у 1740-х рр.

Антропонімічна й генеалогічна література та джерельний матеріал можуть підказати ще одну прізвищеву назву, що під час хрещення традиційно давалася особам єврейського походження. Йдеться про найменування *Крижанівський*, яке в даному випадку буде співвідноситись з неособовим апелятивом «криж», зафіксованим у словниках зі значенням «крест» [8, с.841]. А втім антропонім *Крижанівський* належить до утворень подвійної словотвірної мотивації, оскільки може бути не лише відапелятивним, а й відтопонімним (пор. с.Крижанівка Хмільницького р-ну Вінницької обл.). Запорожець *Фєдоръ Крыжановскій* записаний до складу Дінського куреня в РВЗН 1756 р.

У кількох випадках другий розрізнявальний елемент у дво-членних іменуваннях теоретично можна пов'язати зі слов'янізованими формами традиційних ідишських варіантів *Барух*, *Лейб* і *Шлойме*. Трапляються такі «прозвання» у восьми куренях, а саме: Батуринському – *Прокълъ Леиба*, Дерев'янківському – *Юхимъ Шлома*, Івонівському – *Васил Леиба*, Мишастівському – *Наумъ Борохъ*, Нижчестеблівському – *Сидиръ Лейба*, Пластунівському – *Зънецъ Шлома*, Поповичівському – *Мусъй Лейба*, Шкуринському – *Антонъ Шлома*. Крім іменування з другим розрізнявальним елементом *Шлома*, у реєстрі Шкуринського куреня також зафіксована патронімічна форма *Іванъ Шломенко*. За припущенням видавців РВЗН, після прийняття православ'я та вступу до січового товариства «рідне ім'я для іноземців могло залишатись як прізвищева назва» [5, с.20]. Однак, у нашому випадку, очевидно, маємо справу з простим фонетичним збігом. Тому вищезазначені «прозвання» навряд чи можуть слугувати підтвердженням етнічного походження їх носіїв або свідченням міжмовних контактів на рівні антропонімічної лексики. Скоріш за все, вони виникли на основі апелятивів, що вживалися в тогочасній українській мові (пор. *борах* «джигун, полюбовник», хоч у білор. мові *борох* – «єврей, нечупара» [10, с.229]; *лейба* «ледащо, ледар» [11, с.214]).

Необхідно хоча б побіжно спинитися на тих обставинах, за яких євреї вступали до Війська Запорозького Низового. Деякі з них опинились на Січі «еще с малихъ лѣтъ» [1, с.525], тобто в підлітковому віці. Причому хлопці зазвичай вирушали туди «з добровольного ... согласия» [1, с.447], наслуховавшись захоплюючих розповідей запорожців. І лише в поодиноких випадках, як це, скажімо, трапилося з Іваном Перехристом [13, с.76], мали місце факти викрадення дітей. Проте більшість євреїв записувались у запорожці внаслідок свідомого вибору, будучи дорослими людьми. А деякі з них, як наприклад Іван Ковалевський, перед приходом на Запоріжжя уже навіть встигли охреститися.

Відомо, що протягом XVIII ст. євреї продовжували становити консолідований острівний етнос, відгороджений від решти громадян Речі Посполитої та Османської імперії стійкими релігійними, етнокультурними та соціальними бар'єрами. Приймаючи до себе іноземців-іновірців, січове товариство у першу чергу вимагало від них сповідувати православ'я. Таким чином, саме релігійний фактор надзвичайно утруднював євреям шлях до козацької служби. Не сприяла цьому також історична пам'ять про напружені українсько-єврейські стосунки доби Національної революції 1648–1676 рр. Серйозним обмеженням очевидно слугував і високий соціальний статус значної частини єврейської людності. Адже не кожен банкір, лихвар, орендар чи торговець міг зважитися поміняти заможне життя й домашній затишок на сповнене постійних поневірянь і небезпек існування. Тому, як справедливо стверджує С. Я. Боровой, євреї-запорожці очевидно були вихідцями із «декассированной, утратившей обычные еврейские социальные связи среды» [7, с.226]. Поява таких декласованих і асимільованих елементів була викликана дестабілізацією життя єврейських громад у часи Хмельниччини й Гайдамаччини.

Як і всі інші боєздатні та мобілізовані до війська члени товариства, євреї-запорожці регулярно брали участь у походах і бойових діях. Відомості загального характеру про їх службову кар'єру представлені в кількох атестатах. Так, курінний отаман і старі заслані козаки Мінського куреня свідчили, що Дем'ян Перехрист «в государственни службах, воисковых послалках, случающихся партиях по наряду с того куреня находился. И тѣ воисковіе і курѣнніе надобности і службу отправлял вѣрно, радѣтельно і безпоткновенно» [1, с.460]. В іншому атестаті читаємо, що, досягнувши повноліття, Василь Павлов Перехрист «в Войске З. Н. с куреня Ірклѣевского государственни служби, послалки и наряды войсковіе и курѣнніе вѣрно і ревностно, не закрывая нигде ни в чемъ себе, равно какъ і протчіе Войска З. козаки, отправлял тако ж» [1, с.525]. Близько 1774 р. Кошовий отаман Петро Калнишевський звернувся до фельдмаршала Петра Рум'янцева з клопотанням про відставку запорожця Якова Крижанівського, «от родителей закона еврейского в Польской области» [15, с.74]. Характеризуючи рекомендованого виключно з позитивного боку, автор листа повідомляє про його сумлінну військову службу протягом 1763–1768 рр., зокрема успішно виконане розвідувальне завдання під Перекопом на початку Російсько-турецької війни.

За видатні організаційні здібності, досвід, а також виявлену особисту хоробрість євреї подібно до інших прозелітів мали змогу отримати керівні посади у війську. Зокрема, 1751 р. Бугогардівську паланку очолював Петро Перехрист. Інформацію про це знаходимо в розписці жителя міста Прилуки Петра Танабієнка про отримання ним у бугогардівського полковника грошей за двох захоплених волів [2, с.600]. У 1750-х рр. отаманом Коренівського куреня був Петро Перехрист. 10 січня 1755 р. він свідчив про відсутність у його курені чотирьох запорожців, обвинувачених у на-

120

їздах на прикордонні польські поселення [3, с.746]. Ще один хрещений єврей – Іван Ковалевський, котрий на Запоріжжі проживав при військовій канцелярії, згодом був наділений чином полкового старшини [7, с.230].

Поряд із військово-адміністративною службою євреї брали активну участь у сільському господарстві. Так, у реєстрі страчених поляками запорожців і захопленого в них майна за 1733–1749 рр. читаємо, що 1747 р. «Козаки куреня Минского Федор Перехристь, Кондрать Кравецъ з рибою двома вози ходили в полские города. И тамо в мѣстечке Кузминѣ комендующимъ повѣшени, а имущество ихъ вози з рибою, лошадей чотири и протчое имущество забрато» [1, с.354]. Як справедливо припускав С.Я. Боровой, ще під час перебування на Січі обидва Василі Перехристи, Степан Заведовський і Семен Чернявський могли займатися торгівлею. Свідченням цього є, зокрема, матеріали про фінансові зв'язки Василя Павлова Перехриста з кошовим отаманом Петром Калнишевським. А у виданому 22 червня 1762 р. атестаті прямо зазначено, що цей запорожець вів «все жителство свое честно, обходительно, без і малѣйшого порока, довольствуясь купеческимъ промысломъ» [1, с.525].

Крім євреїв-купців, наявні також відомості про осіб інших професій. У протоколі допиту козака Брюховецького куреня Якова Передерієнка від 31 серпня 1760 р. згадується «Петро Перехристь, котрій шинкував в Гарду» [4, с.252]. Затриманий був вимушений зізнатися, що гардівський шинкар «коня давав на воровство ихъ партіи козаку» [4, с.252].

Цікаво, що деякі євреї-запорожці не лише допомагали гайдамакам, а й брали безпосередню участь у гайдамацьких загонах. Так, 10 січня 1755 р., відповідаючи у традиційній манері на офіційний запит «Атаманъ платнѣрѣвскій показал, что в ихъ куренѣ Якова Щербини да прозиваемого Барана и Щербини ж Федора, Перехриста Радка, Григорія Цапа не было и нинѣ не имѣется» [3, с.746]. Натомість у лютому 1760 р., обвинувачений у зв'язках з конокрадами, запорожець Ничипір Безкозирний під час допиту видав п'ятьох гайдамаків, у тому числі й козака Джерелівського куреня Семена Перехриста [4, с.238].

Через деякий час ті євреї, котрі мали намір одружитися й завести власне господарство, залишали Січ і переселялися на Лівобережжя чи Слобожанщину. З атестатів можна довідатись, що Степан Заведовський і Семен Чернявський осіли в Охтирці, Василь Перехрист – у Ромнах, а Дем'ян Перехрист – у Золотоноші. Більшість із відставних січовиків єврейського походження записувалися в купецтво, хоча деякі з них, як наприклад Дем'ян Перехрист, клопоталися «опредѣленіємъ в Малой России к службѣ ея і. вва к продолженію» [1, с.461]. Одружившись у віці тридцяти чотирьох років, Іван Ковалевський обрав собі духовну кар'єру, яку закінчив із почесним титулом протоієрея. Після прибуття на Січ і охрещення пінський єврей Іов Ковалевський став настільки глибоко віруючим православним, що незабаром прийняв чернецтво в Нехворощанському Успенському Орільському монастирі [14,

с.8]. Обов'язки церковного служки в січовій Покровській церкві виконував інший єврей-запорожець – Іван Перехрист. Коли начальника запорозьких церков Павла Маркевича призначили намісником Києво-Межигірського монастиря, Іван Перехрист вирушив разом з ним до Межигір'я. Подальша доля цієї людини виявилася нещасливою. За участь у вбивстві польського шляхтича Іван Перехрист і його спільник як піддані Речі Посполитої були видані для суду польським властям [13, с.66-80].

Уважаючи запропоновану розвідку далеко не вичерпною, у будь-якому разі можемо зробити висновок, що чисельність євреїв у Війську Запорозькому Низовому була дуже невеликою й не перевищувала 0,2%. А обов'язкове охрещення та перебування у специфічних умовах самоврядної спільноти воїнів-промисловиків швидко мали призвести до втрати національної ідентичності та уніфікації культурного обліку в українському оточенні. Перспективу подальшого дослідження становитиме пошук інформації про євреїв у неопублікованих документах АKNЗС. Особливу увагу при цьому слід приділяти ідентифікації етнічного походження носіїв прізвищевих назви *Перехрист* як на теренах Вольностей війська Запорозького Низового зокрема, так і України в цілому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі. 1734–1775: корпус документів / [редкол.: П.С. Сохань (гол.), О.М. Апанович, Г.В. Боряк та ін.]. Київ: [Б. в.], 1998. Т. 1. 696 с.
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі. 1734–1775: корпус документів / [редкол.: П.С. Сохань (гол.), О.М. Апанович, Г.В. Боряк та ін.]. Київ: [Б. в.], 2000. Т. 2. 752 с.
3. Архів Коша Нової Запорозької Січі. 1734–1775: корпус документів / [редкол.: П.С. Сохань (гол.), Г.В. Боряк, В.А. Брехуненко та ін.]. Київ: [Б. в.], 2003. Т. 3. 952 с.
4. Архів Коша Нової Запорозької Січі. 1734–1775: корпус документів / [редкол.: П.С. Сохань (гол.), Г.В. Боряк, В.А. Брехуненко та ін.]. Київ: [Б. в.], 2006. Т. 4. 888 с.
5. Архів Коша Нової Запорозької Січі. 1734–1775: корпус документів / [редкол.: П.С. Сохань (гол.), Г.В. Боряк, В.А. Брехуненко та ін.]. Київ: [Б. в.], 2008. Т. 5. 528 с.
6. Боровой С.Я. Евреи в Запорожской Сечи // *Исторический сборник*. Ленинград, 1934. Т. 1. С. 141–190.
7. Боровой С.Я. Евреи в Запорожской Сечи (По материалам сечевого архива) // *Еврейские хроники XVII столетия (Эпоха «Хмельниччины»)*. Москва. Иерусалим: Гешарим, 1997. С. 207-250.
8. Гринченко Б.Д. Словарь украинского языка. Берлин: ДВУ, 1925. 16, 2178 с.
9. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. Київ: Наук. думка, 1988. 171 с.
10. Етимологічний словник української мови. В 7 тт. / [редкол. тому: О.С. Мельничук (гол.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць та ін.]. Київ: Наук. думка, 1982. Т. 1. 632 с.
11. Етимологічний словник української мови. В 7 тт. / [редкол. тому: О.С. Мельничук (гол.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін.]. Київ: Наук. думка, 1989. Т. 3. 552 с.

12. Запорожье в конце XVIII века (Современная записка) // *Архив исторических и практических сведений, относящихся до России*. Санкт-Петербург, 1861. Кн. 2. С. 5–14.
13. Исторические материалы из Архива Киевского губернского правления / [А.А. Андриевский (ред.)]. Киев, 1885. Вып. 9. 240 с.
14. Лиман І.І. Церква в духовному світі Запорозького козацтва. Запоріжжя: РА ТанDEM-У, 1997. 61 с.
15. Мицик Ю.А. Євреї-козаки // *Хроніка 2000. Український культурологічний альманах*. 1998. Вип. 21–22. С. 72–76.
16. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. У 3-х тт. / [редкол. тому: П.С. Сохань (гол.), В.А. Смолій, В.Г. Сарбей та ін.]. Київ: Наук. думка, 1990. Т. 1. 592 с.

І. Я. Дзыра

**Євреї в складі Войска Запорозького Низового
середини XVIII ст.**

В статті розглядається участь єврейського етнічного елемента в процесі комплектування Войска Запорозького Низового періода Нової Сечі. На основі аналізу матеріалів джерел, в частині свідчень історичної антропонімії, автор намагається встановити приблизне кількість євреїв в сечевому суспільстві. В відмінність від християн, мусульман і євреїв в час торжественного хрещення, яке було обов'язковим умовою їх вступлення в Запорозьке Войско, брали ще і церковно-календарні імена, які мали адміністративно-правову силу. Тому євреї-запорозьці не використовували єврейську антропонімію, а носили виключно українські імена і фамільні прізвиська. З точки зору антропонімії можна зауважити увагу на особливості імені Перехрист (Перехрест), яке, в першу чергу, вказує на релігійну, а не на етнічну приналежність. Правда історичний контекст дає документальне підтвердження ідентифікації з єго допомогою саме євреїв. Дані зустрічаються в Реєстрі Войска Запорозького Низового 1756 г. 24 рази, що становить приблизно 0,18% від загальної кількості іменуваних. Також в статті роз'яснені обставини появи членів єврейської національності в Запорозжжі. Як і всі інші члени військового колективу, вони регулярно брали участь в походах і бойових діях, несли сторожову службу і брали участь в розвідальній діяльності. За видатні ораторські здібності, досвід, а також проявлену особисту хоробрість євреї мали можливість отримувати керівні посади в війську. Автор також охарактеризував їх участь в господарській житті Запорозжжя. Особливо відзначається адаптація залишених євреїв-запорозьців до нових умов життя на Лівобережжі і Слобожанщині. Через стійких релігійних, етнокультурних і соціальних бар'єрів, які відокремлювали єврейські громади від решти населення Речі Посполитої, а також історичної пам'яті про події епохи Національної революції 1648–1676 гг. кількість євреїв в Войску Запорозькому Низовому була дуже невеликою і не перевищала 0,2%. Взагалом, незважаючи на відсутність дискримінації на етнічній основі, обов'язкове хрещення і перебування в специфічних умовах самоуправляемого суспільства воїнів-промисловиків неминуче повинні

были привести к потере национальной идентичности и унификации культурного облика в украинском окружении.

Ключевые слова: евреи, запорожцы, Войско Запорожское Низовое, реестр, фамильное прозвание.

I. Y. Dzyra

Jews as complement of the Zaporozhian Host in the middle of the XVIII century

The article deals with the participation of the Jewish ethnic element in the process of recruitment for the Zaporozhian Army in period of New Sich. The author tried to generalize the circumstances of the appearance of persons of Jewish nationality in Zaporizhia. Based on the analysis of the source material, in particular the data of historical anthroponomy, assumptions were made regarding the approximate number of Jews within the Sich Society. Unlike Christians, Muslims and Jews, during the baptismal ceremony, which was a prerequisite for their admission to the Zaporozhian Host, they also received church-calendar names that became administratively legal. Because of this, the Cossack Jews could not use Hebrew anthroponomy, but bore exclusively Ukrainian names and family names. From the point of view of anthroponomy, the personal name of the «Perekhrist» («Perekhrest»), which primarily indicated religious rather than ethnicity, may merit our attention. True, the historical context provides documentary evidence of the identification of precisely Jews with its help. This family name is found in the 1756 Register of the Zaporozhian Host in 24 times, which is approximately 0,18% of the total number of registered. It was established that, like the rest of Zaporozhians, Jews participated in campaigns and battles, were on the patrol service, engaged in intelligence activities. And some of them were even directly related to the Haydamak movement. For their outstanding organizational skills, experience, as well as their personal courage, Jews were able to obtain leadership positions in the army. The article also describes their activities in the economic life of Zaporizhia. Separately traces the adaptation of retired Jews-Cossacks to the new conditions of residence on the Left-Bank and Slobidska Ukraine. Through the stable religious, ethnocultural and social barriers that separated the Jewish communities from the rest of the Polish-Lithuanian Commonwealth, as well as the historical memory of the events of the period of the National Revolution of 1648-1676 the number of Jews in the Zaporozhian Host was very small and did not exceed 0,2%. In general, in spite of the absence of discrimination on ethnic grounds, mandatory baptism and the presence in specific conditions of a self-governing society of warriors-businessmen inevitably led to the loss of Jews of national roots and the unification of cultural aspect in the Ukrainian environment.

Key words: Jews, Zaporozhian Cossacks, Zaporozhian Host, family name, register.

Отримано: 11.11.2019